

tuin weer definitief op de kaart van de Nederlandse cultuurgeschiedenis heeft teruggebracht.

E. O. G. Haitsma Mulier

H. Coppens, *De financiën van de centrale regering van de zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks bewind (ca. 1680-1788)* (Dissertatie Katholieke universiteit Leuven 1990, Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der letteren LIV-cxlii; Brussel: Paleis der academiën, 1992, 422 blz., ISBN 90 6569 573 7).

De onderzoeker die zich ten doel stelt de publieke financiën van het *ancien régime* te analyseren stuit op een paar lastige problemen. Documenten met geaggregeerde gegevens zoals begrotingen zijn er niet of zij geven, zoals in het geval van rekeningen van de ontvanger-generaal, een vertekend beeld doordat het financieel beheer gedecentraliseerd was. Ontvangers droegen namelijk vaak alleen restsaldi af aan de centrale ontvanger. Series rekeningen vertonen hiaten of ontbreken geheel. Rapporten bevatten om politieke redenen geflatteerde of juist gedeflatteerde cijfers. Een poging, ondernomen door M. A. Arnould aan het eind van de jaren zestig, om de staatsrekening van de Spaanse Nederlanden in het jaar 1665 te reconstrueren mislukte dan ook. Waar Arnould niet slaagde, daar lukte het Herman Coppens, verbonden aan de Belgische rijksarchiefdienst, wel om op alleszins bevredigende wijze de staatsrekening van de Spaanse/Oostenrijkse Nederlanden te reconstrueren. Coppens liet de duizenden rekeningen van ontvangers en rentmeesters grotendeels links liggen en putte zijn gegevens uit de rapporten die vanaf de late zeventiende eeuw werden opgesteld door hoge ambtenaren en die doorgaans bestemd waren voor de autoriteiten in Madrid of Wenen. Hij ging daarbij zeer systematisch te werk. In de delen I en II worden de inkomsten van de regering in Brussel behandeld, daarop volgen in deel III de uitgaven, waarna in deel IV de stukken van de puzzle in elkaar worden gepast. In dat deel worden ook de transacties tussen de schatkisten van Brussel en andere staten gekwantificeerd. In de praktijk wilde dat zeggen de transfers van Brussel naar de Republiek der Verenigde Provinciën in de periode 1718-1742 en die naar de keizer in Wenen in de periode 1742-1788. Het betoog sluit af met een berekening van de eindsaldi. Dan pas blijkt goed dat de Zuidelijke Nederlanden de hele achttiende eeuw dooreen melkkoe waren voor buitenlandse mogendheden.

De ontvangsten van wat Coppens steeds de 'Zuidnederlandse staat' noemt namen gedurende de onderzoeksperiode toe van f4.9 min. in 1680-1684 tot f11.2 min. in 1780-1784 (guldens Brabants crt.). De inkomsten lagen daarmee op het niveau van middelgrote Duitse staten zoals Saksen en Beieren. Voor Wenen werden de Nederlanden steeds interessanter. De staat kreeg ook een steeds groter deel van dit geld in eigen handen doordat de uitgaven gedaan door subalterne ontvangers naar verhouding sterk afnamen (1680-1714: 55% van alle uitgaven; 1750-1788: 20%). De op centralisatie en rationalisering gerichte politiek van het Oostenrijkse bewind wierp dus zijn vruchten af. De daaraan voorafgaande periode van Spaans, Anjouaans en geallieerd bewind (ca. 1680-1718), tijdens welk Jan van Broekhoven, graaf van Bergeyk, het financieel beleid in hoge mate bepaalde, werd eerder gekenmerkt door improvisatie en ad hoc beleid. Dit leidde overigens tot zeer hoge inkomsten maar ook tot een verzwakking van de staat door de verkoop van ambten.

De inkomsten vielen uiteen in ontvangsten waarover Brussel rechtstreeks kon beschikken en de bijdragen van de gewesten. De eerste groep bestond uit de domeinen, de douanerechten (met de tollens), de belastingen op de ambten en enige buitengewone ontvangsten zoals de verpachting

van het postmonopolie. Dankzij een zorgvuldig beheer en de na 1750 optredende prijsstijgingen van hout en granen namen de opbrengsten van het domein gestaag toe. Ten gevolge van de economische groei brachten de douanerechten meer geld in het laadje. Hier speelde ook een politieke factor mee: na afloop van de Oostenrijkse successieoorlog was Maria Theresia in staat om een eigen douanepolitiek te voeren en in het kader daarvan de invoerrechten te verhogen.

De transfers van de gewesten aan de centrale schatkist, die behandeld worden in deel II, waren bijzonder omvangrijk en de vorst kon hier niet blindelings op rekenen, integendeel vooral met de Staten van Brabant en Henegouwen moest steeds weer worden onderhandeld over hun subsidie. *Dons gratuits* werden alleen gegeven als er een oorlog dreigde.

Tot 1741 was de positie van de Brusselse schatkist zo zwak dat men niet op eigen gezag op de kapitaalmarkt kon lenen. Brussel was gedwongen om bepaalde inkomstenbronnen in pand te geven aan de Republiek of aan de gewestelijke Statencolleges. Zo werden de Brabantse domeinen in 1736 overgedragen aan de Staten van Brabant toen deze zich bereid verklaarden om de loodzware op de domeinen drukkende schuldenlast te saneren.

Ik vraag me overigens af of verdergaande samenwerking met de politiek machtige Statencolleges geen basis had kunnen vormen voor een ander financieel beleid. Marjolein 't Hart toonde in haar in 1992 verschenen dissertatie aan dat de Republiek der Verenigde Provinciën, waar het bestuurlijk zwaartepunt bij de gewestelijke staten lag, tussen 1620 en 1650 tot enorme financiële prestaties in staat was. Dit belangrijke werk ontbreekt jammer genoeg in de literatuurlijst van Coppens. Wenen streefde juist naar bestuurlijke en financiële centralisatie en naar uitschakeling van de 'lastige' statencolleges. Toen Jozef II (1780-1790) dit beleid intensiverde, barstte de bom en kwamen de Staten in opstand (1787). Het Oostenrijkse regime maakte plaats voor de kortstondige Republiek der Verenigde Nederlandse Staten. De Franse revolutie en de coalitieoorlogen verhinderden een verdere autonome Belgische ontwikkeling. De auteur waagt zich echter niet aan dergelijke beschouwingen. Toetsing aan door anderen ontwikkelde theorieën over staatsvorming of bestuurlijke organisatie had wellicht verrijkend kunnen uitwerken, al had de hele onderneming dan nog meer tijd gekost dan nu al het geval was. Ik kan mij goed voorstellen dat een promovendus die een drukke baan heeft op een archiefdienst ook wel eens wil afronden.

Ongeveer halverwege zijn betoog gaat de auteur zich te buiten aan een korte uitweiding over het probleem van de belastingdruk (170-176). Hoewel hij zich beperkt tot het jaar 1782, zijn cijfers met veel reserves omgeeft en terecht spreekt van een 'grove benadering', trekt hij wel de conclusie dat het Oostenrijkse belastingregime gunstig afstak tegen de omliggende landen. Met name in het gewest Holland was de belastingdruk per hoofd ca. 1780 veel hoger. Het boek is gelardeerd met vele tabellen en sterk beschrijvend van aard. Van de lezer wordt dus nogal wat gevergd. Voor specialisten op het terrein van de publieke financiën is deze dissertatie (promotor: J. A. van Houtte) echter verplichte kost, andere historici kunnen het, mede gezien de vele cijfermatige informatie, goed gebruiken als naslagwerk.

Van de hand van Coppens verschenen in 1992 nog twee aan dit werk gerelateerde studies over respectievelijk het institutioneel kader van de centrale overheidsfinanciën in de periode ca. 1680-1787 en de door hem gebruikte basisstatistieken. Deze titels staan niet in de literatuurlijst, maar zijn wel te vinden in de noten 21 en 25 van de inleiding.

G. van der Waa, *'De irritabilitate'. Een onderzoek naar de betekenis van het irritabiliteitsbegrip in de geschiedenis van de achttiende-eeuwse Nederlandse fysiologie* (Dissertatie RUL 1992, Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen XLI Pantaleonreeks; Rotterdam: Erasmus Publishing, 1992, 263 blz., f79,50, Bfl600,-, ISBN 90 5235 0310).

De oorsprong van de moderne fysiologie wordt doorgaans toegeschreven aan de Zwitserse fysioloog Albrecht von Haller, die in 1752 het begrip *irritabiliteit* of prikkelbaarheid lanceerde. In elk geval is men het er over eens dat het gebruik van het concept van *irritabiliteit* in belangrijke mate heeft bijgedragen aan de emancipatie van de fysiologie ten opzichte van de filosofie enerzijds en van de geneeskunde anderzijds.

Wat is irritabiliteit? Irritabiliteit is een eigenschap van weefsels (spieren of spiervezels) waardoor ze zonder enige tussenkomst van het zenuwstelsel reageren op prikkels. De betekenis daarvan, niet als feit maar als fundamenteel concept, kan men slechts begrijpen als men terugkeert tot Descartes. Volgens Descartes is het dierlijk (en menselijk) lichaam een passieve machine die niet zelfde beweging kan voortbrengen op basis waarvan we zeggen dat het levend is. Hallers conceptuele revolutie bestond daarin dat hij veronderstelde dat de beweging reeds in de spieren is, en geactualiseerd wordt door elke prikkel, of deze nu uit het zenuwstelsel komt (bijvoorbeeld, in het geval van de willekeurige beweging) of niet (bijvoorbeeld, het bloed dat het hart instroomt). Irritabiliteit is dus het basisconcept van de fysiologie, op dezelfde manier als materie in beweging dat is voor de fysica. Het is niet langer een verschijnsel dat verklaard moet worden, maar een concept dat het object van de fysiologie bepaalt, en zo deze wetenschap in staat stelt om onafhankelijk van andere wetenschappen haar weg te gaan.

Hoewel men het over het belang van Hallers ontdekking volledig eens is, zijn er een aantal historische problemen die niet eenvoudig zijn op te lossen. Haller beschouwde Boerhaave als zijn grote voorganger, en was er, in het algemeen, trouwens op uit om het revolutionaire karakter van zijn vinding te kleineren, mogelijk omdat La Mettrie in *L'homme machine* (1747) verschijnselen van irritabiliteit citeerde om kracht bij te zetten aan zijn materialisme. Aangezien verder ook La Mettrie zich op Boerhaave beroept, is de hypothese in omloop geraakt dat in de jaren dertig en veertig van de achttiende eeuw dit idee in Leiden 'in de lucht' hing.

In zijn Leidse dissertatie *De irritabilitate* levert G. van der Waa het materiaal met behulp waarvan althans enkele vragen beantwoord kunnen worden. Daarbij concentreert hij zich op de Nederlandse situatie van 1736 tot 1783. Het feit dat hij in die periode van nog geen vijftig jaar eenentwintig, voornamelijk Leidse, dissertaties over dit onderwerp heeft aangetroffen (67-78), bewijst op zichzelf al het belang dat dit onderwerp gehad moet hebben, eerst als onopgelost probleem in de school van Boerhaave, en vervolgens als het doorbraakverschaffende concept dat de oplossing biedt voor alle theoretische en praktische problemen van de wetenschap.

In het jaar 1748 treedt een ommekeer op met de dissertatie van een zekere Johan Lups (een te Moskou geboren koopmanszoon), die Van der Waa op een gelukkige wijze kan aanvullen met een dictaat van Lups' leermeester, Frederik Winter, uit 1752. Hij toont aan dat Winter, vier jaar voor Haller, het conceptuele belang van de irritabiliteit heeft ontdekt. De periode van 1753 tot 1770 is dan verder gewijd aan de receptie van Hallers ideeën, terwijl de derde periode, vooral gemarkeerd wordt door het werk van Scheidius, waarin de filosofische doorwerking van dit idee centraal staat.

Dit alles wordt door Van der Waa helder en competent beschreven. Het belang van zijn werk lijkt mij vooral de ontdekking van de dissertatie van Lups en van het dictaat van Winter. Deze roepen echter meer vragen op dan hij in dit kader kan beantwoorden, maar die een nadere studie